

Spott och spottning.

Af

Ant. Flentzberg.

Spottandet är en af vårt folks fula och snaskiga ovanor med vid utbredning och djupa rötter. Den har ända till senaste tid följt oss hvarvt vi tagit vägen; de dagarna äro icke så långt aflägsna, då en spottlåda hade sin plats vid kakelugnen i hvarje rum, ja, i själfva salongen. Då man kom under fund med, att spottandet innebar icke blott en osed utan en stor sanitär fara, visade det sig icke vara tillfyllest att upplysa allmänheten om detta för att få oseden aflägsnad, utan man måste anbringa vattenfyllda spottlådor i järnvägskupéerna samt därstädes och på allmänna platser uppsätta anslag med maningen: »Spotta icke på golvet!» o. s. v. Och det har ändå visat sig svårt att afskaffa osnyggheten.

Huru kommer det sig då, att denna vana sitter så djupt rotad? Den beror icke på tobaksrökningen eller ens på det vidriga snustuggandet utan därpå, att vårt folk under århundranden *uppfostrats* till ett spottande folk. Spott har nämligen enligt folktron uti sig en särskild kraft, det har ansetts såsom ett läkemedel och skyddsmedel. De gamle voro djupt öfvertygade därom, och modern lärde sitt barn, när och huru man borde spotta. Exempel därpå anföres i Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria I: 2 sid. 107. Medlet var billigt och lätt tillgängligt — och det blef ett spottande vid otaliga tillfällen.

Jag vill nu till att börja med gifva en skildring af detta spottande och framställer för sådant ändamål i vissa grupper dels

egna iakttagelser, dels uppteckningar verkställda af mig själf eller andra. Om härvidlag ett århundrade skiljer de olika källorna åt betyder ganska litet, emedan dylika plägseder, såsom känt är, med stor trohet iakttagas under än längre tidsrymder, äfven om man vid stigande folkupplysning kan skönja en successiv frigörelse ifrån en ursprungligare gestaltning af seden. Det går åtminstone genom de efter tidsomständigheterna något skiftande formerna en röd tråd, som låter leda sig tillbaka till forntiden. Denna bärande tråd, plägsedens väsen, fattas visst icke alltid på ett fullt medvetet sätt af individen, men fasthålles instinktmässigt af känslan så mycket trog-nare och släppes i allmänhet icke, äfven om seden efter hand något omgestaltas. — En min embetsbroder, hvilken uppvuxit i ett all-mogehem, har berättat för mig, huru han såsom barn, men ett barn som gärna ville hafva sitt hufvud för sig, emellanåt gjorde invänd-ningar, när modern företog någon skrockfull handling, samt frågade henne: »Kan man inte göra på annat sätt, mamma? *Hvarför* skall man göra just på det där viset?» Moderns svar blef städse: »Man *må* göra så här.» — Detta lilla drag visar på det mest slående sätt, huru plägseder kunna bibehålla sig i det hela orubbade genom år-hundraden — man reflekterar föga eller intet öfver *orsaken*, men tänker endast på att sorgfälligt iakttaga *formen* för att med största säkerhet åstadkomma den verkan man åstundar. Formen vågar man icke ändra, seden blir orubbad.

Hvad i denna uppsats berättas är upptecknad i norra Söder-manland, om ej annan ort uttryckligen nämnes.

Hvem har icke sett sin landtliga körkarl mulna till i ansiktet samt genast spotta de tre gångerna, ifall en käring, katt eller ekorre blef det första olycksbådande mötet? Enligt somligas mening är äfven räffen en dylik olycksprofet. — Emedan körsvennen sitter till höger i kärran, passar det kanske icke alltid så väl att spotta åt rätt sida; men finnes det intet hinder i vägen, så anses det nog säk-rast att spotta *bakom sig öfver vänstra axeln*.

Ungt folk, som iakttaga denna profylax, kanske på samma gång skrattar däråt, men göra så, som de sett fäderna göra, och tänka därvid: »Det kan åtminstone inte skada.» Fullt viss om

spottandets osvikliga verkan i detta hänseende var nog icke den Fogdöbonde, som genast vände om hemåt, när han på sin Strängnäsresa såsom första mötet fick icke mindre än två ekorrar, hvilka kilade öfver vägen.

Om man möter en *väderålle*, d. v. s. det af en hvirfvelvind till ett spöklikt, spiralformigt moln uppdrifna dammet, som sveper fram öfver fältet, går det icke lika lätt att undkomma. Bäst, om man då hinner kasta sin fällknif eller något annat stål i den. Har man intet sådant att tillgå, bör man spotta tre gånger, innan man kommer in i väderållen.

Spottandet anses för öfrigt såsom en försiktighetsåtgärd eller ett kraftigt skyddsmedel vid mångfaldiga tillfällen.

Om man ser en *hästtumla*, d. v. s. en plats där en häst tumlat sig i gräset, bör man akta sig. Eljest får man värk i benen. (Västergötland.) I Södermanland har jag icke hört, att passerandet af en dylik plats skall hafva just denna verkan; men promenaden däröfver anses i alla fall så pass farlig, att man bör spotta, innan man anträder den.

I mina uppteckningar angående älfvorna¹ får man undervisning om, att man aldrig bör på marken hålla ut vatten, hvori man badat odöpta barn eller tvättat deras kläder, ej heller något slags orenlighet, innan man spottat tre gånger, så att älfvorna och andra väsen, som händelsevis äro där, måtte få tillfälle att »gifva sig i väg» och icke få orenheten på sig.

Då man sätter eller lägger sig i skog och mark, bör man först spotta för sig. Somliga göra det, äfven när de resa sig. — Samma gäller om naturalia, då det emellertid först vanligen heter: »Tvy f-n», men efteråt helt enkelt: »Tvy».

»Man spottar på stolen, innan man sätter sig, för att ej blifva smittad.» (Räaf.)²

¹ Fataburen år 1907.

² På detta sätt kommer jag i det följande att hänvisa till min källa, när den utgöres af en i Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademiens ägo förvarad handskrift betitlad »Svenska skräck och signerier m. m. antecknade af L. F. Räaf 1863», af hvilka värdefulla samlingar benäget tillåtits mig att taga del.

Både i Småland och Södermanland iakttages att, då man kläder på sig en ny skjorta eller andra nya kläder, spotta inuti dem.

Från Östra Vingåker har berättats mig den plägseden, att man, när man skall gå till sängs, spottar i bädden med detsamma man lyfter på täcket. Detta »på det att, om något finnes där, det skall gifva sig i väg».

Hittar man något, bör man spotta på det, då man tager upp det, eller ändå säkrare, innan man rör vid det. För öfrigt är det rådligt att »spotta på hvarje plats, som ser misstänkt ut».

Källor och vatten synas särskildt vara ansedda såsom dylika ställen. Detta nog därföre, att jag, om jag dricker däraf, införlifvar vattnet med kroppen. Så anför Hyltén-Cavallius (Värend och Virdarna, sid. 262) den föreställningen, att, om någon vill dricka ur en sjö eller å, han först må »spotta för sig», att han icke må blifva förgjord af necken. Likaledes om han låter sin häst dricka ur sjön. Färdas någon öfver ett vatten — säger han — må han äfven »spotta för sig».

Samma föreställningar återfinnas i Södermanland. Hästen bör skyddas genom att husbonden »spottar för honom», då han dricker ur sjön, ja, äfven genom att spotta på betset, innan han lägger det i hans mun.

En dag omkring år 1900 kom en gammal gumma under Härsta i Toresund (N. Södermanl.) och förtrodde sig till en af de unga fröknarna. Med dämpad röst talade hon om, att hon hade »träffat för något». Hon hade varit ute i Storskogen och plockat bär, men glömt att spotta först, innan hon satte sig att hvila på en stubbe. Hon undrade, om fröken visste något botemedel. Hon erhöll malörtsdroppar och kände sig lugn.

Till gengäld omtalade hon, huru farligt det var, om man underlät att spotta, när man borde göra det. En af hennes släktingar hade en gång glömt att spotta *i en källa*, innan han drack ur henne, hvilket hade till följd, att han »blef sjuk och dog efteråt».

En gammal man i Kärnbo socken hade äfven reda på detta; men han plägade spotta *bredvid* källan, och detta var tillfyllest för honom. Men kanske gaf han sig själf en liten dispens från den

strängare ritus, emedan han — starkt tuggade snus. Det var i så fall icke första gången man ackorderade med sin öfvertygelse.

Mellan att *förekomma* något ondt och *bota* ett ondt är afståndet för tanken icke stort, och hvad spottandet angår, är föreställningen om dess botande kraft sannolikt den ursprungligare. Därom vidare framdeles.

För mig personligen är just yttringen af sistnämnda föreställning om spotten den första medvetna bekantskapen med skrock: jag minnes lika lifligt, som jag såsom barn blef lifligt öfverraskad, när en gammal vänlig gumma hjärtligt tog fast mig och, innan jag visste ordet af, tre gånger *spottade mig på hakan*, och strök omkring spotten med fingret. Det skedde för att skaffa bort en *reform*, som därstädes behagat placera sig. Liknande vänskapsbevis har jag flera gånger såsom barn mottagit både med anledning af finnar och reformar.

»Nykter» spott (spotten på morgonen, innan man ätit och druckit) anses såsom ett läkemedel mot allehanda hudåkommor. Orsaken är nog den, att saliven då kännes från i munnen, hvilket uppfattades såsom styrka. Allmogen anser ännu i dag endast den medicin såsom riktigt kraftig, hvilken har en amper smak, och har alltid loford för den läkare, som kan skrifva ut sådana »starka» medikamenter. — En annan orsak var nog den, att den »nyktra spotten» efter nattens hvila icke ännu hunnit utspädas genom främmande ännen.

Nykter spott menar man skola borttaga till och med så obehagliga tingestar som liktornar. (Taxinge.)

Spotten af ett »söndagsbarn», det vill säga — enligt berättarens mening — ett barn som är födt mellan kl. 12 och 1 under natten till en söndag, har en särdeles kraft. En gumma förtäljde nämligen för mig, att hon haft en reform på ryggen, men ej kunnat blifva af med honom, ehuru hon försökt en mängd olika medel. Först när hon kunde förmå ett söndagsbarn att tre gånger spotta på det onda och stryka omkring spotten, gick utslaget bort. (Fogdö.)

»Stolsteg», allmännare kalladt vagel på ögat, »kommer däraf, att man ser en upp- och nedvänd stol och ej spottar på den». Det bo-

tas, om man med en trefot borrar tre gånger framför ögat och hvarje gång spottar genom densamma. — Så berättar Carl Rosander i Sv. Familjeboken, andra bandet.

»Harbragda» är en annan ögonsjukdom. Om den har lika mycket att göra med harens bragder som stolsteget med den upp- och nedvända stolen, vet jag icke; men den botas liksom stolsteget medelst järn (här snarare stål) allt under spottande. Klarhet angående proceduren får man genom följande skildring.

En gumma i Turinge socken kom på besök till en grannhustru, hvarvid utspann sig följande samtal.

»Guda, kära du.»

»Hur står de te me dej?»

»De ä inte bra: ja ha fått harbragda i ögo» — hvitögonen voro inflammerade — »och ja ha just kommi nu te dej för att du ska hjälpa mej te bli af me't.»

»Inte kan ja de.»

»Gör bara som ja säger.»

Därpå lade sig den sjuka raklång på golfvet med hufvudet på tröskeln. Den andra gumman skulle taga en yxa, spotta tre gånger, hugga tre gånger i dörrkarmens öfverstycke sägande: »Ja hugger å ja hugger». — Den sjuka skulle fråga: »Hva hugger du för?» — Den andra hugger åter tre gånger svarande: »Ja hugger de röda ur de hvita» samt spottar tre gånger. — Den liggande frågar åter igen: »Hva hugger du för?» och den andra hugger ytterligare tre gånger, svarande: »Ja hugger harbragda ur dina ögon» samt spottar de obli-gatoriska tre gångerna.

Af hvad som berättats kan tyckas, som om det vore bra att spotta på allt möjligt. Så är dock icke händelsen: man bör akta sig åtminstone för att spotta i elden. Gör man detta, får man blåsor på tungan — så säges i Södermanland. — »Spottar man i elden, uppsvälla blåsor på tungan, om hon förut är ren; annars botas hon» — har Rääf antecknat.

En särskild uppsats skulle kunna skrivas om botande af hästsjukdomen kolik, af allmogen åtminstone i Småland, Öster- och Västergötland kallad *floget*, och vid hvilken kur spott ingår såsom

det kraftiga botemedlet. Det må emellertid för vårt ändamål vara tillfyllest att anföra några läsningar, hämtade från Rääfs förut angifna samlingar.

En lyder sålunda:

Oden står på bergen,
han spörjer efter sin fåle;
floget har han fått.
Spotten i din hand och i hans mun;
han skall få bot i samma stund.¹

Härunder ledes den sjuka hästen kring en jordfast sten tre gånger, medan man tre gånger uppläser förenämnda ord och vid hvarje hvarf spottar i sin egen hand samt i hans mun, ur hvilken man framdragit tungan, som under förrättningen kvarhålles med ena handen.

En variant till den nyssnämnda har följande lydelse:

Frigge frågade då:
»Huru skall man bota den floget får? —»
»Spotta i hand och slå honom på mund;
han skall få bot i samma stund.»

Ännu en dylik läsning, ehuru synbarligen af sent datum, må anföras:

Jeppe på berget sporde onde anden till,
hvad som botar för floget.
»Hattebo-öl! spotta i mun, bott i samma stund!»¹

Man spottar under denna läsning tre gånger i hästens mun.

»Hattebo-öl» är med all säkerhet ingenting annat än en känning för spotten. Ty hattebo är det bo, som har hatten till tak, d. v. s. hufvudet, och ölet, som finnes i »Hattebo» källare, är spotten i vår mun. Så förstår man svaret, att »Hattebo-öl» kan bota, på samma gång som svaret innehåller den skämtsamma anspelningen på, att Jeppe brukade »taga öl för ärende».

¹ Mun och stund hafva nog lästs »mun» och »stun».

Vi öfvergå nu till en annan intressant cykel af föreställningar, i hvilka spotten spelar en viktig roll.

Någon *hvitorm* har jag icke sett, men väl hört berättas, att en sådan är mycket bra att ha, emedan »han kan draga till sin ägare denna världens goda, så att pengar och ägodelar aldrig mände tryta». Konsten är blott att hitta på en sådan. Alldeles omöjligt lär detta icke vara, ty det berättas om folk, som ägt ett dylikt underdjur, fastän de naturligtvis aldrig få visa det, och det finnes äfven vägledning för den, som vill söka reda på en *hvitorm* åt sig. Om man gräfver under en ek, som under vintern behåller sina löf, så kan man finna det dyrbara djuret. Somliga hafva berättat mig, att han kan finnas till och med under buskar, hvilka under vintern ej fälla löfven. Han ligger under själfva »hjärtrotten».

Sedan man funnit ormen, variera berättelserna om dess användning. En man från Länna socken i Södermanland uppgaf, att den skulle kokas i »lyckt vatten», d. v. s. i vattenfylld gryta med locket på, hvarvid den första, som lättade på locket och förtärde af spadet, blef »allvetande».

Från Dillnäs har berättats för mig, att *hvitormen* också kan förvaras lefvande, då han åt sin ägare »drar» pengar och annat godt. Hans fordringar tyckas emellertid stå i omvänt förhållande till hvad han gifver, ty till bostad begär han endast en dosa och till lifsuppehälle »tre nyktra spottar» hvarje dag. Får han icke dessa, så drar han ifrån en lika mycket, som han förut dragit till en. — Min sagesman, en gammal man, uppgaf, att han i sin ungdom från flera personer hört detta om spotten.

En annan med denna besläktad folkföreställning är följande.¹

När tuppen värpt, skall man taga ägget² och bära det i vänstra armhålan, tills det kläckes; men bör man, då man börjar rufva ägget, önska sig, antingen man vill hafva mycket penningar eller blifva så stark och duglig i fejder, att ingen kan öfvervinna en.

¹ Liksom den första *hvitormshistorien* berättad för mig af hemmansbrukaren Oskar Eriksson i Kärnbo. Själaf har han berättelsen från en soldat Länn, död 1877 omkring 90 år gammal.

² »Tuppägg» kallas verkligen det förkrympta ägg, som en höna emellanåt lägger, när hon slutar upp att värpa.

Varelsen, som kommer fram ur detta ägg, kallas »spittus».¹ Han förvaras i en *dosa*, som bäres i venstra västfickan, och skall han ha till föda en »nykter spott» hvarje dag.

Från Åsbo församling i Östergötland har berättats för mig en liknande historia, men med den inskränkningen, att sagesmannen icke kunde yttra sig om den nyktra spotten, hvaremot åtskilliga nya moment tillfogades. Först och främst värpte tuppen mycket sällan — han mindes ej med visshet, om det skedde hvar *nionde* eller *tionde* år — och då på en viss natt — *hvilken* natt kunde han ej heller påminna sig. Varelsen kallades där »spirtus» och skulle förvaras i en ask »nära hjärtat», »men var mycket farlig att bära». Fastän det icke uttryckligen uttalades, ansåg berättaren föreställningen bland folket vara den, att spirtus var identisk med hin håle.

Jag erfar, att spittus varit känd och värderad äfven i Västergötland, där han ansågs vara »bra att ha till litet af hvarje». Om hans härkomst visste min sagesman från nämnda landskap (Saleby församling) icke att berätta något; men så kunde han i stället förtälja en nästan lika intressant sak: man kan meddela sig med spittus och få upplysningar om ett och annat som är nyttigt att veta. »Spittus, ser du någonting? Spittus, hör du någonting?» så lät det. Spittus tycks således vara nästan lika bra som spadet på hvitormen, hvilket gaf allvetenhet. — Spittus i Västergötland förvaras i en ask. — Ända upp i Helsingland lär han vara känd under namnet »sperritus».

Efter hvad jag vid närmare efterforskande förnummit, lefva nog *minnen* af spiritus-föreställningen kvar på flera håll i Södermanland. Därvid har chiffonjén uppgifvits såsom förvaringsrum i stället för vänstra västfickan eller hjärtrakten, som nog äro de ursprungligare. Vidare har jag erhållit bekräftelse om spotten såsom denna varelses näringsmedel. Slutligen har jag råkat en sagesman, hvilken *sett* en spiritus, som gjort sin herre till ägare af ett par tiotusental kronor, från att förut vara en fattig man. Men det besannade sig här hvad

¹ Förvanskning af »spiritus».

min berättare från Östergötland förtäljde, att spiritus var en »mycket farlig» vän: den gynnade ändade sitt lif såsom en själfspilling. — Utseendet af den lilla varelsen i dosan beskrefs dels såsom »en skalbagge», dels såsom »ett litet benrangel i en dosa».

Vi förflytta oss nu från fantasidjuren och deras kraftföda, spotten, till ett område där materialet för undersökningen är mera påtagliga företeelser.

Har du observerat den landtlige arbetaren, huru han bär sig åt, när han begynner ett arbete? Vare sig det är spaden, yxan, spettet, härfven, plogen eller åran han skall föra, spottar han först i den ena eller bägge händerna samt gnuggar omkring spotten i dem båda, innan han fattar verktyget och begynner arbeta. Man kunde tro, att spotten skulle afse att mjuka upp de valkiga händerna eller göra, att verktyget icke slant i handen; men detta motsäges däraf, att icke någon större mängd af vätskan behöfver användas, utan är det lika bra, om endast en *antydning* till spottning sker. Jag har för öfrigt direkt frågat arbetare om anledningen till denna handling och därvid fått svaret, att man icke afser något för arbetets yttre underlättande, utan att det endast är en uråldrig plägsed, som man alltid iakttager, ehuru man icke vet, hvarför man bör göra det. — Med detta bruk hafva vi att sammanställa det till ordspråk vordna uttrycket »spotta i händerna och ta bättre tag».

Närmast liggande nyss påpekade tillfälle, då man bör spotta, är hvad tvänne slagskämpar, ifall de hinna det, pläga iakttaga, innan de drabba samman och bulta på hvarandra med knytnäfvorna: du kanske har sett, huru de, medan de ännu gräla och hota, spotta i högra handen, innan de knyta den och rusa på hvarandra.

Med det vanliga bruket, att en metare, helt enkelt sägande: »tvy!» spottar på masken, är numera förbunden endast tanken, att det gifver fisklycka; men den ursprungliga afsikten med denna handling var visserligen att skydda betet mot förgöring af necken eller andra onda inflytelser från väsen i vattnet eller ock att göra betet kraftigt lockande. Eller ville man vinna båda dessa syften.

På tal om spottning bör man också ihågkomma vissa lekar, hvori ingår att taga fatt hvarandra. Har man hunnit ett mål eller vill utgå ur leken, spottar man och ropar: »Tvy fri».

Uttrycket »tvy dig!» ofta beledsagadt af spottande samt till exempel ett omdöme sådant som detta: »Han är så usel, att jag icke en gång gitter spotta åt honom», innebär endast ett djupt förakt och har sannolikt intet alls med här afhandlade skrock att göra. Det hör till ett annat begreppsområde.

Vid så mycket spottande, som af dessa gamla föreställningar tillrådes, kunde det ju lätt olycka sig, så att spotten fölle på en själf. Det betydde, att något förargligt skulle inträffa. Men lyckligtvis fanns det då medel att förebygga detta: man bultade sig tre gånger i ryggen. Eller man slog sig med båda händerna ett kors i korsryggen. Detta sista är nog det ursprungliga och den enkla bultningen en förenkling af korsbultningen.

Att dessa föreställningar, äfven om de uti tillämpningen antaga en viss tidsfärg, äro till sitt väsen mycket gamla, kan man sluta till redan däraf, att de ägt så allmän utbredning bland vårt folk och följt det vid snart sagdt allt dess görande och låtande: i arbetet, vid hvilostunderna, på färdvägarna, i skogen, på sjön, vid källan, i stallet, i stugan, hela dagen igenom ända från morgonen, då man gaf hvitormen sin nyktra spott och kanske spottade i den nya skjortan, ända till aftonen, då en af de sista, viktiga handlingarna blef att genom en spottning tillförsäkra sig ett lugnt nattläger. En sed, hvilken så som denna en gång varit *allmän folksed* och oaktadt århundradens inflytande af kristen tro och allsidig folkupplysning icke kunnat helt bortarbetas, utan liksom kardborrar ännu här och där hakar sig fast vid den svenska allmogedräkten, ja bevars, äfven vid mycket bildadt folks habitus, en sådan måste hafva uråldriga anor och sannolikt sin rot i någon religiös föreställning, och då naturligtvis en hednisk, ehuru, såsom jag framdeles skall visa, i någon mån påverkad af kristet inflytande. Det finnes verkligen en sedvänja, och denna just af kristet ursprung, hvilken, oaktadt sin stora olikhet, i det praktiska lifvet har många beröringspunkter med spottningen och liksom denna följt vårt folk under arbete och hvila da-

gen igenom, följt det så under århundraden och ännu träder fram här och där — jag syftar på *korstecknet*. Detta rituella bruk användes en gång i vårt land lika flitigt som det afhandlade, sannolikt äfven detta ursprungligen ett rituellt. Men antecknas bör, att de båda under århundraden användts ej blott bland samma folk utan ofta af samma individer, och att, när de i våra dagar ändtligen hålla på att helt utplånas, det förefaller, som om den hedniska sedvänjan med större seghet hölle sig kvar.

Ofvan antyde jag min mening, att spottandet ursprungligen varit ett rituellt bruk, d. v. s. såsom ett moment ingått i den hedniska offerritualen, men sedan därifrån lösryckts och användts i visst syfte äfven vid andra tillfällen än den sollenna kulten, alldeles såsom korstecknet från att ingå i den kristna ritualen blifvit äfven för sig ett bland de kristna i alldagliga lifvet ofta användt tecken eller medel, ej sällan i liknande syfte som spottandet. Några skrockfulla handlingar, vi från senare tider känna och i hvilka spottandet ingår såsom ett mer eller mindre viktigt moment, hafva verkligen andra moment, som påminna om *en handling inför altaret*. Rätt belysande torde den offerhandling vara, som jag i Fataburen år 1907 sid. 15—16 skildrat. Där gäller det ett offer åt älfvorna: det frambäres vid älfkvarnen en torsdagskväll i solgången, det utgöres af en rätt omständlig ceremoni med »smörjning» af offerstenen, »läsning» och nedläggande af offrets »nio sorter» i offerskålarna; det hela afslutas med, att kosmerskan *spottar* en gång utmed stenen och, ifall hon riktigt förstår sin sak, tyst aflägsnar sig. Spottandet utgör således avslutningsakten, en bekräftelse åt handlingen — ett hedniskt »amen». — En bland Rääfs i denna uppsats återgifna skildringar har kanske också bevarat spår af en akt inför altaret, den, i hvilken hästen, som skall botas från floget, högtidligt ledes »tre hvarf omkring den jordfasta stenen», medan spottningshandlingen utföres. Däri, att man för att söka bot för sin häst leder honom fram till Odins altare, ligger intet anstötligt, emedan hästen är helgad åt Odin, är *hans*, hvarför det också i läsningen heter, att Odin, stående på bergen, liksom i medömkan »spörjer efter sin fåle».

Ifall, såsom jag sökt göra troligt, dessa föreställningar sträcka sina rötter tillbaka i hedenhös, borde de också i vår äldre nordiska litteratur hafva satt något märke efter sig. Vi återfinna verkligen en spotthistoria i Snorres Edda, hvarest läses:¹ »Gudarna hade ofred med det folk, som heter vaner; men de bestämde sinsemellan en fredlig sammankomst och gáfvo lejd på så sätt, att båda parterna gingo till ett kärl (kar) och spottade dit sin spott. Men vid skilsmässan togo gudarna, som ej ville låta detta lejdemärke, griðamark, förfaras, och skapade däraf en man. Han bär namnet Kvaser och är så kunnig, att ingen kan spörja honom om sådana saker, att han icke vet besked.»

Om vi fästa oss vid berättelsen sådan den föreligger hos Snorre, är det framför allt följande moment, som hafva sitt särskilda intresse för vårt ämne:

1. Vid en fredssammankomst mellan två makter, som legat i strid med hvarandra, *bekräftas fredsslutet genom spottande i ett kärl.* Till yttermera visso kallas spottblandningen ett *lejdemärke*.

2. *Ur denna spott skapa gudarna en man, och denna i visst hänseende utrustad med så eminent begåfning, att han går upp emot gudarna själfva.*

Vi känna genast på oss, att vi här skulle kunna få utgångspunkter till förklaring af spottandet, och vi inse snart, att en hel del företeelser på detta område rätt klart belysas från endera af de två synpunkter, vi nyss fixerat med afseende på Kvaserhistorien.

Det första momentet behöfver ingen förklaring — spottandet är bekräftelsen på fredsslutet, spottblandningen är det *ursprungliga* lejdemärket, Kvaser är *samma lejdemärke i starkare konkrescens*. Spottandet skulle i så fall beteckna ett fredsslut och spotten vara lejdemärket mellan oss och våra vedersakare; och detta låter ju tänka sig. Men fränsedt att vi liksom gudarna hade allt skäl till fruktan, att detta vanskliga lejdemärke lätt skulle »förfaras», så återstår dels den olägenheten, att vi icke här äga samma förmån gent emot våra fientliga makter som gudarna gent emot vanerna, nämligen att se,

¹ Öfversättningen benäget af professor Noreen.

om äfven vår motpart behagar spotta till tecken, att han vill sluta fred, dels det förargliga förhållandet, att denna förklaringsgrund icke nöjaktigt passar in på andra fall inom spottandets vidsträckta område. Lejdförklaringen är till exempel alldeles främmande för hvitormshistorien, passar dåligt vid alla de tillfällen, då det säges, att man genom spottandet vill drifva bort något eller åstadkomma, att otyget gifver sig i väg. Situationen är för öfrigt ofta sådan, att ingen tid gifves till parlamentering och fredsslut, utan fordras ett ögonblickligt handlande, såsom när man antingen *straxt* måste kasta knifven eller spotta för att afväpna eller oskadliggöra den framhvirflande »väderällen»; det gäller försvar eller helst öfvermakt gent emot de fientliga makterna. — Det är icke omöjligt, att åskådningssättet i vissa fall påverkats af sådana motiv som Snorres lejd-motiv och kanske direkt af hans berättelse. Men mera tillfredsställande måste förklaringen blifva, om alla eller åtminstone de flesta företeelserna på detta område kunna hänföras till *en enda* förklaringsgrund. Och må vi nu se till, om icke just från den andra fixerade synpunkten i Snorres berättelse faller klart ljus öfver hela området.

Vi påminna oss dess innehåll: ur spotten skapa gudarna en man med åtminstone i visst hänseende gudalik begåfning. Enär det icke på något sätt angifves, att gudarna vid Kvasers skapande hemtade material från annat håll, utan det uttryckligen heter: de »skapade därpå en man», så måste det mäktigt potentierade lifvet hos honom hafva sin källa i det ämne, hvaraf han skapades — spotten. Det heter icke, att gudarna till exempel göto något af sitt blod i detta grundämne, hvaraf Kvaser danades; de endast därpå skapade honom, de omformade ämnet till en man; lifsprincipen och kraften förefunnos i grundämnet — så måste vi fatta meningen i Snorres ord. Det är uppenbart, att han tänker sig spotten såsom *lifssaft*, *lifskraft*.

Man skulle kunna framkasta den frågan, om spottblandningen här har sin kraft därigenom, att den innehåller gudars spott. Jag menar, att man här på sin höjd kan tänka sig en *gradskillnad* mellan gudomligt och mänskligt; men med afseende på vårt föreliggande ämne är det nog att fasthålla denna tanke i Kvaserberättelsen:

Spotten är lifssaft, spotten är lifskraft, spotten är lif och kraft. Och jag vill här framställa den meningen, att berättelsen om Kvaser innehåller en eller flera myter, hvilkas syfte är att undervisa, huru som spotten kan innehålla lifssaft, underbar kraft, trollmakt.

Men om Kvasermyten tillkommit för att lämna svar på denna fråga, måste en folkföreställning med väsentligen samma innehåll redan vara förefintlig och stadgad. På folkets läppar låg frågan: Huru kan människans spott innehålla lifskraft? — Svaret, myten lämnade, var detta: Jo, ur spott har till och med en Kvaser kunnat skapas. — Där förelåg kanske också denna fråga: Hvarför skall man spotta till exempel vid avslutandet af en offerhandling? — Svaret lydde: Emedan spotten är kraft och spottandet bekräftelse.

Har Kvasermyten tillkommit för att lämna svar på detta spörsmål, måste, såsom vi nyss påpekat, en folkföreställning med detta innehåll redan vara förefintlig och stadgad. Och vi fråga oss då: Huru har föreställningen om spotten såsom lifssaft och underbar kraft kunnat uppstå? Förklaringsgrunden är säkerligen *rent naturlig*, men vittnar om en gryende spekulation hos naturmänniskan eller — om vi hellre vilja uttrycka det så — den ligger i följande iakttagelse. Spotten i vår mun har ett nära samband med det friska, kraftiga lifvet hos oss: samtidigt med att vi angripas af sjukdom, feber och mattighet, förtorkas spotten i vår mun, och vatten kan icke ersätta den; när hälsa och krafter komma åter, afsöndras åter saliven på sitt normala sätt. Den saftiga eller torra tungan är ofta ett symptom af lifvets kraft eller svaghet; vi kunna betrakta den som en barometer för den stigande och sjunkande lifskraften, emedan de två ofta följas åt. Men för en människa på naturbarnets ståndpunkt gick det så lätt att förväxla orsak och verkan: så vardt spotten ansedd såsom lifssaften eller en vätska, hvori lifskraften bodde.

Denna iakttagelse tillämpad i praktiska lifvet fick följande utseende: Om du tillförer denna lifssaft till det sjuka stället eller den sjuka varelsen, så måste den verka helande och stärkande. Så blef spotten *botemedlet* för reformen, floget eller andra åkommor. Vid botande af floget är särskildt att beakta den i läsningarna åter-

kommande anvisningen, att spotten riktigt noga skall *in i munnen* eller genom *slag* fästas därvid, naturligtvis på det att lifssaften skall införlifvas med den sjuka hästen och ersätta den kraft, han synes hafva förlorat.

Gömmen spotten min lifskraft eller ursprungligare: är denna min lifskraft, så när min kraft dit min spott når, äfven om min näfve icke räcker dit, och så kan jag genom kraften i min spott nå äfven de varelser, hvilka osynliga omgifva mig i luften eller lagt snaror och otyg i min väg. Då jag »spottar för mig», är det en varning såsom till älfvorna, att de skola gifva sig undan för orenheten, som jag ämnar slå ut, hvadan, om de icke taga sig i akt, de få skylla sig själfva samt icke hafva rätt att straffa mig genom någon »älfvablåst». Eller innebär spottandet en hotelse utslungad mot de onda makterna, en kraftyttring, hvarmed jag drifver undan dem, slår ned dem eller oskadliggör deras konst. Detta medel skulle då verka lika sönderriivande och betvingande som den skarpa knifven, hvilken jag kastar mot »väderällan» eller min fiende, när jag varsnar honom och misstänker, att han vill gå till anfall.

Eller ock är det möjligt, att vi få betrakta spottandet såsom ett bud om annalkandet af min egen person (då främst fattad såsom min kroppsliga varelse), ett tillkännagifvande af ungefär detta innehåll: »Gifven eder undan — ty här kommer jag.»

Härvid må vi lägga märke till betydelsen af namnet Kvaser. Schück säger härom i sina Studier i nordisk litteratur- och religionshistoria sid. 70—71: »Namnets betydelse har hittills icke varit klar. Men Noreen har upplyst mig om följande. I motsats mot hvad som vanligen skrives heter ordet icke *Kväsir* utan *Kvasir* och detta ord är troligen besläktadt med 'kväsa' och med 'kvasa', som i nordiska dialekten betyder 'pressa saften ur'. Namnet skulle då betyda 'den, ur hvilken man pressat musten', och detta passar ju förträffligt för den, hvars blod man pressat ut i en offerskål. Äfven detta namn antyder sålunda, att salivepisoden icke ursprungligen tillhört myten.»

Jag äger på intet vis några förutsättningar att kunna bestrida professor Schücks här citerade slutsatser, men dristar framställa ett

par frågor: om Kvaser eller Kvasir betyder »den, ur hvilken man pressat musten», kan då icke detta genast omskrifvas till »den, som ingen must har», »den mustlöse», »den kraftlöse», eller kan det icke med begagnande af betydelsen i det nyss nämnda, enligt Noreen troligen besläktade »kväsa» då öfversättas med »den kväste»? Men frågas i så fall ytterligare: blir detta ett lämpligt namn på mannen, som ingen förmådde kväsa åtminstone genom att ställa frågor till honom, hvilka han ej kunde besvara? — För min del anser jag knappast troligt, att ett namn med slik betydelse skulle gifvits åt *den* mannen. — Men jag dristar ytterligare framkasta följande konjekturer. Då vi uti vårt fornspråk på goda grunder kunna förutsätta ett verbum *kvasa*, så borde ett därur deriveadt substantivum *kvaser* betyda »den som pressar ur saften» och i öfverflyttad bemärkelse »den som kväser» (= *kväsaren*), alldeles såsom *herder* betyder »den som herdar» (= *herden*), *lækner* »den som läker» (= *läkaren*), *Fafner* »den som famnar» (= ormen som omsluter, ringlar sig omkring). — Eller också torde man med samma rätt kunna förutsätta ett i fornspråket befintligt substantivum *kvas*, hvilket borde betyda »det frampressade», »den utpressade saften», det vill här säga den ur spottkörtlarna eller ur munnen frampressade saliven. Namnet Kvaser, härleadt härifrån, skulle då vara en ursprungsbeteckning för detta väsen och liktydigt med *spottmannen*, *spottguden*. — Jag är tveksam om, hvilkendera af dessa konjekturer är att föredraga. Böra vi fasthålla den förra, det vill säga Kvaser liktydigt med *kväsaren*, så passar detta alldeles utmärkt i stycke med den *sekundära* uppfattning, jag önskar urgera åt spotten, nämligen den af *kraft* i allmänhet, under det att betydelsen lifssaft, lifskraft var den primära. Spottandet blir då den handling, hvarigenom jag *kväser* de onda, fientliga makterna. — Eller var det kanske så, att jag genom spottandet åkallade Kvaser, offrade åt spottguden och tog honom till hjälp? Frågan må vara framkastad.

Vi finna emellertid, att den fingervisning, som jag trott mig finna i Kvasermytens senast behandlade andra moment, föreställningen om spotten såsom lifssaften, ger ur en enda grundtanke en ganska tillfredsställande förklaring till de bruk och föreställningar,

beträffande hvilka vi hittills pröfvat den, först de tillfällen, då den användes såsom läkemedel, därefter de, då man »spottar för sig», det vill säga, då den användes såsom ett profylaktiskt medel eller en besvärjelse, i hvilket syfte medlet synes flitigast hafva brukats. Betydelsen besvärjelse ligger sannolikt däri, då det användes såsom avslutningshandling vid ett offer. Men vi skola snart finna, att hypotesen lämpar sig lika bra till förklaring på öfriga håll.

Då det blir fråga om hvitormen och spittus är ju saken så godt som genast klar.

Vi erinra oss, att hvitormen ägde makt att skänka allvetenhet och rikedom. Men själf måste ormen äga minst så mycket, han kan gifva bort. Hvitormen måtte således tänkas såsom en inkarnation af gudomsmakten. Detta hans väsen framträder äfven i ett annat drag: beskaffenheten af hans vinterliga tillhåll — det under vintern löfbärande trädet eller busken, som midt i dödande vinter och drifvor visar sig äga åtminstone så stor lifskraft i behåll, att vintern, dödsmakten, icke förmår rycka bort dess löfverk, må vara att detta icke bär samma färg som under sommartiden. Sammanhanget mellan hvitormen och den löfkläddda eken är nog icke det, att djuret valt dess rötter till sin vinterbostad, emedan den stod fagrare än andra ekar, utan tvärtom att eken mäktar behålla sina löf, emedan ormen hvilar under dess hjärtrot: ormens intima beröring med roten meddelar trädet något af djurets lifskraft. Så sker icke med träd, under hvilka andra djur redt sina iden. Alltså måste hos detta djur lifskraften vara på ett utomordentligt sätt potentierad. Hvitormen äger således utom sina öfriga underbara egenskaper denna, att lifvet på ett öfvernaturligt sätt är koncentreradt hos denna lilla varelse i dosan. Det är någonting af gudamakt och gudalif hos hvitormen.

Men folktrons makter behöfva mat liksom människorna själfva. Det måste vara motsvarande kraft i den föda, som skall kunna underhålla ett kraftigt lif; en sådan varelse som en hvitorm måste naturligtvis hafva en passande föda med verkligt koncentrerad lifssaft uti sig. När spotten ur människans mun utses därtill såsom den

mest lämpliga, utsäges därmed otvetydigt, att den är lifssaften, lifskraften i en af dess mest koncentrerade former.

Samma resonemang äger sin tillämplighet i fråga om Spittus.

Vi hafva förut sammanställt spottandet med den skarpa knifvens slungande mot en fiende. Där riktas kraften mot osynliga fiender och appliceras på dem såsom ett slag, ifall de icke gifva sig på flykten. Ett annat sätt för kraftöfverföring möter oss, då vi se arbetaren spotta i handen, innan han griper verktyget, eller slagskämpen göra samma manöver, innan han slår till. Det innebär en kraftöfverföring från kraftkällan till den punkt, där kraften nu bäst behöfs.

Där spottandet ingår i folklekar, och man genom spottandet försäkras sig om att ej vidare kunna tagas, torde tankegången vara den, att man genom spottandet har *värjt* sig för motsidans lekkamrater. Ropet, som sker jämte spottandet, bör i så fall lyda: »Tvy! — fri.» Man är nu fri, ingen kan taga en. Gör någon det, är det ej giltigt.

Härmed tror jag mig hafva ådagalagt, att den uppställda hypotesen sprider ganska nöjaktig klarhet öfver afhandlade område. I en följande uppsats skall jag måhända blifva i tillfälle att vidröra några andra skrockfulla föreställningar, som jag anser hithörande och gifva ny bekräftelse åt den framställda hypotesen om spotten.

Angående föreställningen om de följder, hvilka spottande i elden kan hafva med sig, vågar jag icke uttala någon bestämd mening. Sannolikt bör man dock härvidlag fasthålla, att äfven elden är en makt och en helig sådan. Kommer jag såsom en sjuk varelse med *oren* tunga och spottar i elden, anser eldsmakten mig såsom en hjälpsökande och spottningen såsom en åkallan, hvarföre elden bränner upp orenheten och sjukdomen, som jag genom spottandet kastat i elden, och — tungan är botad. Spottar jag däremot i elden med ren tunga, sålunda utan att behöfva eller åkalla eldsmaktens hjälp, har jag ju endast i onödan stört denna heliga makt och visat ringaktning för densamma, så vida icke här rent af en från annat håll kommen och helt olika föreställning om spottandet spelat in, spottandet såsom uttryck af *förakt*, hvarom vi senare få anledning att

tala. Jag har i så fall emellertid gifvit eldsmakten orsak till vrede — och den straffar mig genom »hettblemmorna» på tungan. Detta namn på dylika små blåsor tyder sannolikt på deras samband med elden.

Jag antydde i början af denna uppsats en mening, att, på samma gång här för visso föreläge en ursprungligen hednisk ritus, den afhandlade seden sannolikt rönt påverkan af bibliska berättelser. Tydligtvis tänkte jag härvid dels på Markus skildring af, huru Jesus botar en döfstum genom att spotta och röra vid hans tunga (7: 33) samt den blinde i Betsaida genom att spotta på hans ögon och lägga händerna på honom (8: 23), dels på Johannes skildring (9: 6), huru Herren botar den blindfödde mannen genom att spotta på jorden och göra en deg, hvilken han smörjer på hans ögon.

Att Jesus själf icke betraktade spotten såsom läkemedel, utan endast betjänade sig af den såsom en hjälp att komma i rapport med dessa sjuka, döfstumma och blinda, och verka på deras tro, emedan han icke kunde meddela sig med dem såsom med andra, behöfver knappast sägas. Man kan ej heller påstå, att han genom sitt tillvägagångssätt anslutit sig till någon bland sitt folk gängse föreställning, i ty att i gamla testamentets skrifter spottning genomgående betraktas endast som ett uttryck af *förakt*. Men klart är, att, då dessa Jesu under berättades för en hednisk åhörareskara eller eljest för människor på en naiv ståndpunkt, de fäste sig vid det yttre i handlingen och ansågo själfva spotten som läkemedlet. Jag menar nu icke, att vi uti dessa bibliska berättelser hafva att söka rötterna till det skrock, som här afhandlats; men visserligen är det klart, att föreställningen om spotten som kraft och läkemedel i den meningen påverkats af de evangeliska berättelserna, att dessa gifvit stöd åt ett redan förefintligt hedniskt föreställningssätt samt i sin mån bidragit till, att därpå grundade vidskepliga bruk ganska allmänt iakttagas ännu i denna dag.

* * *

Den, som kastade ögat på öfverskriften till denna uppsats utan att på förhand hafva någon erfarenhet om dess möjliga innebörd,

tänkte säkerligen: ett obehagligt ämne! Huru kan man välja ett sådant? Från början hade icke heller jag tänkt, att det skulle äga hvarken den omfattning eller betydelse, jag vid närmare sysslande därmed fann. Anledningen till, att jag beslöt bearbeta det, var, att jag vid anteckningar om andra ämnen fann spottandet ingå såsom ett ofta återkommande moment litet hvarstädes, hvaraf jag slöt till, att det icke kunde vara af så oväsentlig betydelse, som man kanske till en början var böjd att antaga. Låt vara att denna sed från förstone utgjort endast en detalj vid den hedniska gudstjänsten, så hafva vi kanske likväl genom att sammanföra en hel del anteckningar angående denna detalj kunnat gifva densamma en så pass allsidig belysning, att man på denna punkt känner sig hafva fast mark under fötterna, må vara att man kan trefva sig fram blott ett enda litet steg.

Smärre meddelanden.

Fyra sånger från Älfdalen.

1. Versifierad bön, sjungen för utgifvaren i januari 1906 af en hustru i byn Åsen.¹ Bönen har tydligen varit spridd vida omkring i Sverige.²

Nu går jag i säng mäd tålv Guss änglar.
 Twå mig söva, twå mig wäkka,
 twå mina synder utsläkka;
 twå till and,³ twå till fot,
 twå till warågen lið⁴ därimot.
 När wi till sängena gått,
 bejynna wi på Jesum,
 så går oss alltið wäl,
 um lykkkan will mäd oss stånda.

¹ Dikterna ha ursprungligen upptecknats med landsmålsalfabet, hvilket emellertid här ersatts med en möjligast fonetisk stafning med vanliga typer.

² Se Hyltén-Cavallius, Wärend och Wirdarne, I, 433—436, tillägg s. XI; II, tillägg, s. XLVI.

³ hand, ⁴ led.